

**АФАРЫСТЫКОН ЯКУБА КОЛАСА:
(Да праблемы лексікаграфічнага апісання
афарыстычнага складу мовы пісьменніка)**

Вывучэнне афарыстычнага багацця беларускай літаратуры з’яўляецца адной з актуальных праблем айчынай філалогіі. Прычым вывучэнне не толькі аўтарскіх інавацый, насуперак вядомаму меркаванню А.Я.Міхневіча ў энцыклапедыі “Беларуская мова” [2, с. 61], але і агульнаўжывальнай, і дыялектнай, і жаргоннай афарыстыкі (найперш з ліку адпаведных прыказак і прымавак, крылатых выразаў), разнастайных афарыстычных рэмінісцэнцый з літаратурных тэкстаў беларускіх і замежных аўтараў, а таксама іх шматлікіх індывідуальна-аўтарскіх перафразаванняў і наследаванняў, у межах як асобных ідыястыляў, так і цэлых гістарычных перыядаў развіцця беларускай літаратуры і літаратурнай мовы.

На сённяшні дзень афарыстыка мовы твораў Я.Коласа задужа мала адлюстравана ў зборніках і слоўніках беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў. Невялікая частка афарыстыкі ўласна аўтарскага паходжання адлюстравана толькі ў згаданым ужо невялічкім зборнічку “Крылатыя словы і афарызмы” (1960) Ф.М.Янкоўскага, дзе змешчана 31 афарыстычная адзінка [4], а таксама ў лінгвакраіназнаўчым “Слоўніку беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў” (1997) С.Ф.Івановай і Я.Я.Іванова, у якім падаецца 6 афарызмаў Я.Коласа, што з’яўляюцца крылатымі ў сучаснай беларускай літаратурнай мове [1, с. 36–38, 69–70, 92–94, 96, 141–142]. Пэўная колькасць афарыстычных прыказак і прымавак, якія ўжываюцца ў мове твораў Я.Коласа, акрамя апошняй працы, адлюстравана яшчэ ў двух вядомых тлумачальных парэміялагічных слоўніках беларускай мовы: “Крынічнае слова: Беларускія прыказкі і прымаўкі” (1987) І.Р.Шкраба і Р.В.Шкраба, “Слоўнік беларускіх прыказак” (1996) І.Я.Лепешава і М.А.Якалцэвіч. Але гэта тычыцца, найперш, тых парэмій, што шырока распаўсюджаны ў сучаснай беларускай літаратурнай мове. Большасць жа малаўжывальных (у тым ліку і ўстарэлых), а таксама дыялектных прыказак і прымавак засталася па-за межамі лексікаграфічнай апрацоўкі, хаця некаторыя з іх, зразумела, можна сустрэць у

тых ці іншых зборніках фальклорных парэмій ці дыялектных слоўніках (у тым ліку і прошлага стагоддзя).

Натуральна, усё гэта не дазваляе стварыць нават прыблізнае ўяўленне пра афарыстычнае багацце мовы твораў Я.Коласа, і не толькі таму, што яно параскідана па шматлікіх парэміялагічных даведніках пераважна без спасылак на ўжыванне той ці іншай адзінкі ў коласаўскай мове (за выключэннем невялікай колькасці слоўнікаў, дзе змяшчаюцца ілюстрацыйныя цытаты), а перш за ўсё з прычыны адсутнасці спецыяльнага апісання афарыстыкі мовы твораў Я.Коласа, у тым ліку і лексікаграфічнага характару.

Слоўнік афарызмаў (альбо афарыстычны слоўнік) мовы твораў Якуба Коласа задуманы як першы ў беларускай (і наогул у славянскай) лексікаграфіі даведнік, дзе былі б змешчаны ўсе афарызмы, ужытыя пісьменнікам у яго творах. Акрамя таго, гэты даведнік будзе таксама першым ў мовазнаўстве вопытам уласна лінгвістычнага слоўніка афарызмаў мовы мастацкай літаратуры. Кожны з афарызмаў атрымае ў слоўніку генетычную, камунікатыўна-мадальную, семантычную, лексіка-граматычную, функцыянальна-камунікатыўную і колькасную характарыстыкі. Афарыстычны слоўнік мовы твораў Якуба Коласа разам з фразеалагічным [3] і лексічным слоўнікамі прызначаны ўсебакова адлюстраванню корпусу намінацыйных адзінак ідыястылю пісьменніка.

Задача слоўніка – вычарпальна апісаць умовы ўжывання афарызмаў у мове твораў Якуба Коласа, выявіць асноўныя генетычныя тыпы афарызмаў, крыніцы іх паходжання, магчымыя перафразаваныя формы афарызмаў. У яе ўваходзяць вырашэнне праблем як практычнага характару (правільнай атрыбуцыі паходжання таго ці іншага афарызма, вызначэння яго пачатковай формы ў тых выпадках, калі афарызм падпадае ў кантэксце пэўным структурным трансфармацыям – змяняецца яго граматычная будова і/або лексічны састаў, і інш.), так і тэарэтычнага – праблемы вылучэння афарызма з кантэксту літаратурнага твора, вызначэння асноўных мадэляў утварэння афарызмаў і найважнейшых спосабаў іх структурных відазмяненняў у кантэксце. Акрамя гэтага ўкладанне такога кшталту слоўніка патрабуе вырашэння праблемы распрацоўкі саміх прынцыпаў лексікаграфічнага апісання афарызмаў на ўзроўні ідыястылю. У залежнасці ад таго, наколькі дакладна будуць вырашаныя гэтыя праблемы, настолькі правільна будзе праведзена апісанне формы і значэння афарызма ў слоўніку, настолькі ён увогуле будзе рэпрэзентатыўным у адлюстраванні асаблівасцей афарыстычнага саставу мовы твораў Якуба Коласа.

Слоўнікавы артыкул пры лексікаграфічным апісанні афарыстыкі мовы твораў Я.Коласа павінен, на нашу думку, быць максімальна рэпрэзентатыўным і складацца з наступных элементаў: (1) загаловачная адзінка; (2) памета аб паходжанні загаловачнай адзінкі; (3) звесткі этымалагічнага

характару (для тых афарызмаў, што з’яўляюцца перафразаваннямі або ўтвораны па ўзору іншых, а таксама для скарочаных варыянтаў агульнамоўных афарызмаў); (4) функцыянальна-камунікатыўная характарыстыка загаловачнай адзінкі (для агульнамоўных афарызмаў і сінанімічных ім індыўдуальна-аўтарскіх перафразаванняў); (5) гісторыка-часавая характарыстыка заглавачнай адзінкі (для агульнамоўных афарызмаў і сінанімічных ім індыўдуальна-аўтарскіх перафразаванняў); (6) функцыянальна-стылістычная характарыстыка заглавачнай адзінкі (для агульнамоўных афарызмаў і сінанімічных ім індыўдуальна-аўтарскіх перафразаванняў); (7) экспрэсіўна-стылістычная характарыстыка заглавачнай адзінкі (для агульнамоўных афарызмаў і сінанімічных ім індыўдуальна-аўтарскіх перафразаванняў); (8) тлумачэнне значэння або сэнсу заглавачнай адзінкі (для афарызмаў з перасэнсаванай матывіроўкай агульнага значэння); (9) сітуацыйная характарыстыка ўжывання заглавачнай адзінкі (для агульнамоўных афарызмаў і сінанімічных ім індыўдуальна-аўтарскіх перафразаванняў); (10) камунікатыўна-мадальная характарыстыка ўжывання заглавачнай адзінкі ў тэксце твора; (11) памета аб ужыванні заглавачнай адзінкі ў адной з сваіх парадыгматычных форм і/або мадыфікацый на павярхоўным узроўні прадстаўлення фразы ў пэўным кантэксце; (12) ілюстрацыйная цытата ўжывання заглавачнай адзінкі ў мове твораў пісьменніка; (13) колькасная характарыстыка ўжывання заглавачнай адзінкі ў мове твораў пісьменніка; (14) звесткі аб сферы ўжывання заглавачнай адзінкі па-за тэкстам паэмы (для індыўдуальна-аўтарскіх афарызмаў); (15) звесткі аб іншых даведачных выданнях, дзе згадваецца заглавачная адзінка, з адзначэннем яе варыянтных і факультатыўных форм (для агульнамоўных афарызмаў і сінанімічных ім індыўдуальна-аўтарскіх перафразаванняў); (16) сінанімічныя заглавачнай адзінцы афарызмы з ліку тых, што сустракаюцца ў мове твораў пісьменніка (калі ёсць); (17) антанімічныя заглавачнай адзінцы афарызмы з ліку тых, што сустракаюцца ў мове твораў пісьменніка (калі ёсць); (18) афарызмы, блізкія заглавачнай адзінцы па прадметна-тэматычнай суаднесенасці і/або спосаб адлюстравання заканамернасцей рэчаіснасці, з ліку тых, што сустракаюцца ў мове твораў пісьменніка (калі ёсць).

Паколькі ж слоўнік такога кшталту прапануецца ўпершыню ў беларускай лексікаграфіі, кожны з элементаў слоўнікавага артыкула патрабуе падрабязнага абгрунтавання і абмеркавання.

Літаратура

1. *Іванова С. Ф., Іваноў Я. Я.* Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў: Лінгвакраіназнаўчы дапаможнік. – Мн., 1997.
2. *Міхневіч А. Я.* Афарызмы // Беларуская мова: Энцыклапедыя. – Мн., 1994. – С. 60–61.

3. Фразеалагічны слоўнік мовы твораў Я.Коласа: Звыш 6000 слоўнікавых артыкулаў / Пад рэд. А.С.Аксамітава. – Мн., 1993.
4. **Янкоўскі Ф.М.** Крылатыя словы і афарызмы: 3 беларускіх літаратурных крыніц. – Мн., 1960.

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова